

10. Мірачыцкі, Л. Светлым ценом Адама Міцкевіча: Эміграцыя з Наваградчыны / Л. Мірачыцкі. — Мінск, 1994. — 63 с.
11. Міцкевіч, А. Пан Тадэвуш, або Апошні наезд у Літве. Шляхецкая гісторыя з 1811 і 1812 гг. у дванаццаці кнігах вершам / Агул. рэд., прадм. Я. Янушкевіча; Уклад. У. Гілеп і інш.; Пер. на бел. мову П. Бітэля; Пер. на рус. мову С. Мар (Аксёнавай); Камент. В. Рагойшы, Я. Янушкевіча. — Мінск, 1998. — 880 с.
12. Міцкевіч, А. Санеты — Sonety / Уклад. У. Мархеля; пер. з пол. У. Мархеля, І. Багдановіч. — Мінск, 1988. — 158 с.
13. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. — Ф. 299, воп. 1, спр. 454, л. 1068.
14. Русская литература XX века. 1890–1910 / Под ред. С. А. Венгерова. — Кн. 7. — М., 1915. — 205 с.
15. Сочинения А. Мицкевича / А. Мицкевич. — СПб., 1883. — Т. II. — 416 с.
16. Філаматы і філарэты. Зборнік / Уклад., перакл. пол. твораў, прадмова, бібліяграф. даведкі пра аўтараў і каментар. К. Цвіркi. — Мінск, 1998 — 400 с.
17. Ципринус (О. А. Пржецлавский) // Калейдоскоп воспоминаний. — 1872. — № 2. — С. 13.
18. Do Joachima Lelewela // Сочинения А. Мицкевича / А. Мицкевич. — СПб., 1882. — Т. I. — С. 305.
19. Mickiewicz, A. Dzieła / A. Mickiewicz. — Т. XIV. — Cz. 1. — Warszawa, 1955. — 639 s.
20. Mickiewicz, A. Dzieła / A. Mickiewicz. — Т. XV. — Cz. 2. — Warszawa, 1955. — 703 s.
21. Mickiewicz, Wł. Żywot Adama Mickiewicza / W. Mickiewicz. — Т. I. — Poznań, 1929.
22. Przewodnik naukowy i literacki. — Lwów, 1898.
23. Puchalska, J. Koran w Soplicowie. Tajemnicza historia pewnego manuskryptu / J. Puchalska // Życie Tatarskie. — 2014. — № 39 (116). — S. 99–105.
24. Sękowski, J. Collectanea z dziejopisów tureckich rzeczy, do historii Polski służących / J. Sękowskio. — Т. II. — Warszawa, 1825. — 308 s.

Ірына Багдановіч

(Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь)

МАТЫЎ ВАНДРОЎКІ І РАМАНТЫЧНЫ ВОБРАЗ ГЕРОЯ-ВАНДРОЎНІКА Ў ТВОРЧАСЦІ АДАМА МІЦКЕВІЧА І ЯГО ПАСЛЯДОЎНІКАЎ

Рамантызм прынёс у літаратуру вобраз новага героя — вандроўніка, які ўтварае тыпалагічны шэраг падобных герояў па аналогіі з іншымі тыпалагічнымі вобразамі рамантычных герояў: бунтара-адзінкі, мсціўцы, нешчаслівага каханка, высакароднага злачынцы ды інш. Свой пачатак падобныя героі еўрапейскага рамантызму бяруць у творчасці Дж. Г. Байрана,

Ф. Шылера, В. І. Гётэ, уплыў якіх адчувальны на ўсёй літаратуры еўрапейскага, у тым ліку славянскага рамантызму. Не выключэнне тут і рамантычная традыцыя, якая склалася ў літаратуры беларуска-польскага культурнага памежжа, распачатая ад творчасці Адама Міцкевіча. Рамантычны герой-вандроўнік адрозніваецца ад папярэдніх герояў старажытнай «падарожнай» літаратуры («хаджэнняў», «перагрынацый»). Найперш адрозніваецца мэтай вандроўкі, бо сама вандроўка для рамантычнага героя заўсёды была той ці іншай формай «уцёкаў». Мэта ж падарожнікаў старажытнай літаратуры была амаль заўсёды рэлігійна-адарацыйная, спалучаная з пазнаваўчым адкрыццём іншых краінаў і земляў, а таксама з маральна-дыдактычнымі ўрокамі падарожжа. Узорамі такой «падарожнай» прозы можна лічыць, напрыклад, добра вядомыя творы Ігнацы Смялініна і Мікалая Крыштофа Радзівіла Сіроткі.

Рамантычны герой-вандроўнік — герой неўладкаванага сэрца, які вымушаны ў падарожжы ратаваць сябе: ад руціны паўсядзённасці прыватнага або грамадскага жыцця; ад небяспекі пераследу; у выніку канфлікту, выкліканага пэўнай жыццёвай сітуацыяй. Ва «ўцёках» рамантычны герой мусіць шукаць рэалізацыі сваіх памкненняў да «сапраўднага жыцця», да жыцця ў руху, а не ў стагнацыі, застоі. Гэта таксама і рэалізацыя ўнутранай патрэбы бунту супраць рэчаіснасці як выніку так званага рамантычнага «двухсвецця», або разрыву ўяўлення і наяўнага становішча рэчаў. Рамантычны герой-вандроўнік «байранічнага» кшталту — гэта амаль заўсёды мяцежны дух, які ратуецца вандроўкай, які пакідае радзіму ў пошуку лекаў для загаення ранаў душы або ў знак пратэсту супраць задушлівай грамадскай атмасферы. «Пошук буры» — ягоная мэта, кажучы словамі вядомага расійскага паэта-рамантыка.

Вобраз Пілігрыма ў творчасці Адама Міцкевіча

Узорам і прыкладам для наступнага мадэлявання рамантычнага вобраза героя-вандроўніка, несумненна, быў твор Дж. Г. Байрана «Паломніцтва Чайльд Гарольда», якім захапляўся і Адам Міцкевіч. Ужо ў ранні, беларуска-літвінскі, перыяд творчасці, у 1823 г., Міцкевіч стварыў бліскучы пераклад найвядомейшага ўрыўку з гэтай паэмы «*Pożegnanie Czajld Harolda*» («Развітанне Чайльд-Гарольда»). Менавіта з гэтага ўрыўку матыў вандроўніцтва пачынае гучаць ў творчасці паэта, а ў далейшым акалічнасці ўласнага лёсу нададуць гэтаму матыву новыя нюансы гучання. Аднак ужо ў перакладзе-перастварэнні Міцкевіч асаблівым чынам акцэнтуюе тыя моманты, якія супадаюць з яго ўласнымі перажываннямі. Развітанне байранаўскага героя з родным краем не поўнае мукі і горычы, бо нішто тут не трымае яго, у адрозненне ад пажа і збрыаносца-гайдука, якіх ён кліча за сабой у вандроўку і пераконвае іх вызваліцца ад усіх прывязанасцяў, што звязваюць іх з родных краем: любоў да бацькоў, уласная сям'я. Міцкевіч жа асаблівым чынам вылучае і падкрэслівае матыў безнадзейнага кахання, што становіцца апошнім штуршком

для ўцёкаў героя: «Чаму я павінен плакаць? Па кім і дзеля каго? // Калі ніхто [там, у айчыне] па мне не плача?» — так разважае герой, прымаючы рашэнне добраахвотна пакінуць родную зямлю. Таму толькі карабель пад узнятымі ветразямі ратуе героя; ён «не дбае, да якіх берагоў прыплыве, абы назад не плысці». Такім чынам, уцёкі байранаўскага героя — гэта ў пэўным сэнсе дзёрзкі выклік сітуацыі, жаданне змяніць яе, змяніць уласны лёс, бо тут наступіў разлад у яго душы, ён перажывае спустошанасць сэрца і па ўласным жаданні выпраўляецца ў невядомасць, каб пазбавіцца гэтага разладу, напоўніць сэрца новымі адчуваннямі шляхам небяспекі, рызыкі, выпрабаванняў, пошукам экзотыкі. Па сведчанні А. Э. Адынца, Міцкевіч плакаў і знепрытомнеў, калі чытаў яму свой пераклад, асабліва радкі: «*Teraz po świecie błędę szerokim // I pędzę życie tulacze. // Czegoż mam płakać? za kim i po kim? // Kiedy nikt po mnie nie płacze*» [9, s. 221].

Міцкевіч тады яшчэ, безумоўна, не ведаў, але геніяльна прадчуваў, што і яго ў будучыні чакае вымушанае туляцтва, якое дадасць новыя акцэнтны ў стварэнне рамантычнага вобраза героя-вандроўніка і ў яго дачыненні з пакінутай радзімай. Перш за ўсё, гістарычнай рэальнай падставай для такога вобраза стане ссылка паэта па справе філаматаў і тыя перажыванні, якія спазнае ён, будучы ссыльным, нявольнікам Расійскай імперыі, а затым эмігрантам, жыхаром славуных еўрапейскіх сталіц і гарадоў — Дрэздэна, Рыма, Парыжа, Лазанны. Народзіцца і аформіцца гэты асаблівы рамантычны вобраз героя-вандроўніка — як вобраз Пілігрыма — у 1825 г. падчас крымскай вандроўкі Міцкевіча, і менавіта Пілігрым стане лірычным героем усяго цыклу пад назвай «Крымскія санеты». А затым, у 1832 г. у Дрэздэне, вобраз трансфармуецца ў прасякнутае месіянскім духам ідэйны рух «польскага пілігрымства», мэта якога — будучае вызваленне айчыны. Літаратурнай рэалізацыяй гэтай ідэі стануць «Кнігі народа польскага і польскага пілігрымства» і сугучныя ім некаторыя сцэны ІІ часткі паэмы «Дзяды» (1832).

Такім чынам, назіраецца істотная розніца паміж героем паэмы Байрана, які без вялікага смутку пакідае айчыну, і героем-вандроўнікам Міцкевічавых твораў. Пілігрым з «Крымскіх санетаў» — вымушаны выгнанец, якому баліць думка пра айчыну, а яна сакралізуецца ў яго ўяўленні, набывае статус «святой зямлі». Айчына — валадарка яго дум, мэта вандроўкі Пілігрыма. Менавіта гэта паэт засведчыць і ў адным з вершаў лазанскага цыклу 1839–1840 гг. «*Gdy tu mój trup...*» («Калі мой труп...»): «*Я маю край, айчыну maix думак...*». Немагчымасць вярнуцца ў айчыну прыносіць герою пакуты і выпрабаванні, асацыюецца са страчаным раем. Пілігрым Міцкевіча — гэта мастацкая алегорыя чалавека, які ідзе, чалавека ў заўсёдным руху. Гэта *Homo viator*¹ — новы чалавек, герой свайго часу, мэта якога дасягнуць збаўлення шляхам вызвалення айчыны. Менавіта такім выпісаны рамантычны герой-вандроў-

¹ *Homo viator* (лац.) — чалавек-падарожнік.

нік Міцкевіча — Пілігрымам, заблуканым на раздарожжах, у вымушаным выгнанні, які няўхільна крочыць да «святой зямлі», да айчыны-мары, каб збавіць і збавіцца.

Каталіцкае веравызнанне Міцкевіча, відавочна, наклала адбітак на яго светаўспрыняцце, а рамантызм актуалізаваў і зрабіў запатрабаванымі хрысціянскую асацыятыўнасць і сімваліку яго творчасці. Найбольш раннім з твораў Міцкевіча, дзе пастуляваліся філамацкія ідэі, была песня «Hej, radością oczu błysną», якая друкуецца цяпер у беларускіх зборніках перакладаў Міцкевіча як «Песня [Адама]». Гэты твор стаў гімнам сяброўству, даверу, служэнню айчыне. Апіяваючы пачуццё радаснага ўзвышанага сяброўства, у якім няма «ліслівасці, хітрасці, кпінаў», аўтар заклікаў да шчырага даверу ў адносінах, бо толькі пачуцці і жаданні адкрытых сэрцаў стануць аб'яўленнем святых праўдаў жыцця: «*Braterstwa ogniłem spięci, // Zdejmijmy z serca zasłonę, // Otwórzmy czucia i chęci. // Święte, co tu objawione!*» [9, s. 61].

Толькі з такімі адкрытымі сэрцамі можна пераступіць парог «вечнага храма» (адно са значэнняў слова *przybytek* мае кніжную трактоўку 'храм, святыня' і менавіта ў гэтым сэнсе яго выкарыстаў у вершы Міцкевіч). Якія ж «святые рэчы» знаходзяцца ў гэтым храме? Гэта храм «айчыны, навукі, цноты (дабрачыннасці)», якія ў вершы праз выкарыстанне сімвалікі «храма» сакралізуюцца і складаюць адмысловую філамацкую этычную «трыяду», яна двойчы паўтараецца ў тэксце. Гэта мэта, якой годна прысягаюць сябры, і гэта ідэал, да якога ім трэба дайсці: «*Дойдем, хоць прыкрая дарога, // Калі брат брату падасць руку, // Бо нам і неба дапамагае, // І мужнасць, праца і згода!*». Тыя, хто знайшоў сябе ў гэтым сяброўстве, мусяць помніць і зважаць на заяўленыя правілы («Статуты»), быць вернымі сваёй прысязе: «*Pomni na przysięgę swoją // I w każdej chwili żywota // Niechaj mu na myśli stoja // Ojczyzna, nauka, cnota*» [9, s. 62]. Аб'яўленыя такім чынам тры «святые рэчы» для філамата ствараюць ідэал, якому належыць служыць. Але, па-сутнасці, гэты ідэал мае даўнюю рыцарскую традыцыю, заगлыбляецца ў этыку сарматызму з уласцівым сармацкай ментальнасці культам *айчыны, веры і свабоды*.

Міцкевіч вырас у сям'і, дзе спавядаліся гэтыя старашляхецкія рыцарскія ідэалы, паважалася права, а «Статут Вялікага Княства Літоўскага» і Канстытуцыя 3 мая 1791 года лічыліся вяршэнствам законаў. Аднак у рэальнасці гэта ўсё было ўжо страчанай спадчынай. Аб яе вяртанні і новым адраджэнні краю марыла першае (і наступныя) паднявольнае пакаленне шляхецкіх дзяцей, якія стануць філаматамі, удзельнікамі будучых паўстанняў 1830 і 1863 гг.

Шляхецка-рыцарская эпоха за чвэрць стагоддзя перад філаматамі адышла, як вядома, у гісторыю разам з разабранай на часткі ў 1795 г. Рэччу Паспалітай. Горыч паражэння і стратаў, якую перажылі іх бацькі, перадалася філаматам, яны адчувалі сябе новым пакаленнем, якому ад нараджэння накінута няволя. Ад іх учынкаў, іх салідарнасці залежала будучыня айчыны, яе вольнасць. Дзеся гэтых святых ідэалаў трэба было гартаваць свае творчыя сілы і дух, набываць веды і бачыць маральныя карані зла. Духоўныя і этычныя традыцыі,

выпрацаваныя годнымі продкамі, набывалі асабліваю каштоўнасць і значнасць. Яны набывалі статус абсалютных духоўных каштоўнасцяў. У «Песні [Адама]» яшчэ няма той ідэі змагання, якая з’явіцца ў «Одзе да маладосці». Але ўжо тут ёсць новы ідэал рыцара — рыцара духу, які спавядае ідэалы сяброўскага яднання, братэрства дзеля вялікай патрыятычнай мэты, у якой рэалізуецца Боскі завет любові. На гэтым трымаецца рыцарская этыка філаматаў, супрацьпастаўленая панаванню няволі — «прыкрай дарозе» гвалту, несправядлівасці і ўціску. З усяго гэтага філаматы, як новыя рыцары духу, пакліканы выбавіць сваю айчыну. Прастата, шчырасць, адвага — каштоўнасці, выпрацаваныя культурай і этыкай продкаў, становяцца важнымі чыннікамі ўзаемаадносін і для маладога пакалення.

Высылка па справе філаматаў доўжылася для Міцкевіча амаль пяць гадоў: з кастрычніка 1824 па май 1829 гг. Падчас яе адбылася і крымская вандроўка, якая дала паэту моцны творчы імпульс і стварыла глебу для новага асэнсавання сябе як пілігрыма-выгнанніка і айчыны як далёкай і недасяжнай «зямлі абяцанай», злучыцца з якой можна толькі ў духу. Якія прыгожыя і дабрадайна-ныя мясціны Міцкевіч не зведваў бы, ён заўсёды вылучаў айчыну як сціплы, някідкі, але найдаражэйшы край. Канцэнтрацый падобных ідэй і вобразаў стаў чатырнаццаты санет крымскага цыклу «Пілігрым»:

Зямля дастаткаў і красотаў пад нагамі,
Дзе неба яснае, без ценю аблачыны.
Чаму ж адсюль імкнецца сэрца ў далячыні,
Дзе мілы край, што кліча даўнімі часамі?

Літва! Твае лясы больш вабяць галасамі,
Чым салаўі Байдар, Сальгірыі дзяўчыны,
Там весялейшы я хадзіў дрыгвой айчыны,
Чым тут цытрынавымі райскімі садамі.

Я так далёка! І падлеглы так спакусам;
Чаму, ўспамінам развярэдзаны, ўздыхаю
Па той, якую і цяпер яшчэ кахаю?

Яна ў краі, што я пакінуў пад прымусам.
Ці згадвае мяне? — у зорак я спытаю, —
Ці там сляды мае занесены ўжо друзам?

(Пераклад наш. — І. Б.) [7, с. 97]

Важны тут вобраз Пілігрыма, які вымушаны вандраваць па чужых краінах, але ў думках ён крочыць да сваёй Айчыны, як да святой зямлі, будучы адарваны ад яе прымусам і жорсткім лёсам. Такі вобраз — *Homo viator* як

Пілігрым у пошуках Айчыны — стане ключавым у разуменні лёсу чалавека, выгнанніка з роднага краю. У дрэздэнскі перыяд Міцкевіч менавіта так будзе ўспрымаць усіх сваіх суайчыннікаў, шматлікая колькасць якіх апынулася ў Заходняй Еўропе пасля паразы паўстання 1830–1831 гг.

Вельмі важным вобразам, злучаным з вобразам Пілігрыма, у творчасці Міцкевіча, пачынаючы з ранняга яе этапу, стане Нёман і ўвесь прынёманскі край як сімвал вялікай, але страчанай радзімы, да якой пастаянна ірвалася сэрца паэта на эміграцыі. Асабліва ярка будзе бачна гэта ў паэме «Пан Тадэвуш» — прызнанай эпопеі народнага (старашляхецкага) жыцця. «Любаснае ўзнаўленне знаёмых з дзяцінства малюнкаў вясковага жыцця і захопленне апісанне прынаваградскіх краявідаў у «Пане Тадэвушы» стварала ілюзію адбытай вандроўкі на радзіму, вяртала да духоўнага здароўя <...>, — вельмі тонка заўважаў даследчык і перакладчык твораў Міцкевіча Уладзімір Мархель. — Паэма «Пан Тадэвуш» была задумана і творча здзейснена на вяршыні настальгічнага памкнення Міцкевіча да старон бацькаўшчыны і надзеі ў прышлую магчымасць спаткання з радзімай, здзейснена на вяршыні паэтавага «пачуцця і веры» [6, с. 90–91]. Такім чынам, паэма «Пан Тадэвуш» была насамрэч здзейсненай, увасобленай *інтэнцыяй* вяртання Пілігрыма ў «зямлю абяцаную», духоўнага спачыну ў ёй.

Матыў падарожжа ў творчасці Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча і Уладзіслава Сыракомлі

Матыў вандроўкі і тэма вандроўніцтва, стрыжнем якой стануць таксама адносіны з родным краем, айчынай, будуць важнымі і для паслядоўнікаў Міцкевіча — пісьменнікаў беларуска-польскага літаратурнага памежжа ў сярэдзіне XIX ст. У 1850-я гады гэты матыў набывае краязнаўчыя акцэнтны, актуальнай робіцца тэма пазнання самой Беларусі, якая раптам убачылася як нязведаная, невядомая краіна, якую трэба даследаваць, адкрыць, хоць літаратурныя героі нарадзіліся і выраслі менавіта тут. Так, Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч у другой частцы паэмы «Літаратарскія клопаты» (1856 г.), якая мае назву «Падарожжа на Беларусь», апісвае паездку свайго героя з фурманам-беларусам Яцакам у Шчары (Шчароўскі двор), адкрываючы пад час гэтай паездкі Беларусь у тапаграфічным і гістарычным зрэзе. Каларытную адметнасць Яцака пісьменнік падкрэслівае часта ўжыванымі ў яго мове беларускімі выразамі «бадай вас» і «паночку»; а сама дарога становіцца прадметам апісання. Перад вачыма падарожных паўстаюць краявіды, гарады і мястэчкі, дзе яны прыпыняюцца «на папас»: Смалявічы, Жодзіна, Барысаў, Лошыца. У дарозе адкрываюцца старонкі гісторыі гэтых мясцінаў, іх упадак і былая слава, а ў ходзе іх узнаўлення становіцца вядомай і шляхецкая радаводная гісторыя самога Яцака, продкі якога паходзілі ад татараў: родапачынальнікам быў Мурза Туганоўскі, «званы потым Бараноўскім», які праз нязгоду з ханам пакінуў родны край і

знайшоў прытулак на Літве, быў ацэнены каралём Янам Трэцім і за адвагу атрымаў маёмасць «каля Бярэзіны». Пасля род збяднеў і, нягледзячы на шляхецкі радавод, трапіў у аднадворцы, а сам Яцак ужо «ліў пот, сярмягай простаю прыкрыўшы плечы» [3, с. 272]. Раскрывае ў такім жа ключы — ад славы да ўпадку — аўтар і «шляхецкую» гісторыю горада Барысава:

Вось і Барысаў, горад колісь слаўны, людны
З-за валаў-насыпаў глядзеў на нас аблудна.
Літоўскі Вітаўт гэтаю хадзіў дарогай,
Тут з арміяй сваёю Жыгімонт спаткаўся,
Тут доблесны Баторы з ворагам змагаўся,
Тут кесар франкаў страціў войска вельмі многа.
Было тут шмат падзей геройскіх і крывавых!
Зірні, які цяпер той гарадок каравы.
Вітай, Барысаў, места поўнае балота,
З хацін тваіх былых глядзіць на нас галота
Герояў-галышоў рассяеяе Юды,
Какетліва твае нас запрашаюць бруды,
Калыска даўняй славы! <...>

(Пераклад Пятра Бітэля) [3, с. 272]

Такім чынам, тэма вандроўніцтва раскрываецца ў краязнаўча-пазнавальным ключы, набывае «даследчыя» акцэнт, якія прыносяць з сабою ўжо новая эстэтычная фармацыя пазітывізму, хаця рамантычныя рысы яшчэ адчувальна прысутнічаюць і ў гэтым часе, робячы больш разнастайным і багатым на адценні літаратурны дыкурс. Даследаванне роднага краю — вось ідэальная мэта вандроўкі і літаратурнага героя Уладзіслава Сыракомлі ў празаічных нарысах «Вандроўкі па маіх былых ваколіцах» (1853 г.): Беларусь тут адкрываецца як *terra incognita*, як неспазнаная зямля, знаёмая і родная, але ж і невядомая, «замкнёная» ў гістарычным забыцці. Яе трэба «адкрыць», запаліць на ёю літар пазнання. Менавіта на гэтым пазнанні-адкрыцці зрабіў акцэнт аўтар у прадмове да твора: «Будзем даследаваць тут гісторыю, народныя звычкі, словам, усё, што просіцца нам на пярэ, а паколькі выбралі мы вельмі невялікую прастору для вандроўкі, хочам паказаць, што кожны закутак краю, хоць бы на першы погляд і не ўяўляе ён нічога надзвычайнага, можа быць прадметам даследаванняў, а даследаванні такога роду не могуць быць для нас бескарыснымі, бо не ўсё мы добра ведаем сваю зямлю...» [8, с. 175].

Параўнаў сябе аўтар нарысаў тут таксама з вобразам «стараго пілігрыма», які апавядае пра любасныя мясціны свайго маленства не дзеля таго, каб, як жабрак, выпрасіць яшчэ большае падаянне, але «без ніякага тайнага разліку мы выплачваем наш доўг ваколіцы, у якой жылі» [8, с. 175]. Заканчвае свае даследча-пазнавальныя падарожныя нарысы пра Беларусь Сыракомля вер-

шам «Pielgrzym w kresu wędrówki» / «Пілігрым у канцы вандроўкі», у якім у рамантычна ўзвышаным ключы падводзіць рысу сваёй вандроўкі:

Вось, нарэшце, і абыйшоў я, радзіма,
Гарады твае, вёскі з кіем пілігрыма.
Блізка бачыў я вежы касцёлаў, крыніцы,
Падзямельныя склепы твае, камяніцы,
І каб мне пахваліцца хоць чым было можна,
Ўзяў я памятак колькі у ранец дарожны:
Частку нёманскай хвалі, камень даўняе вежы,
Завушніцу з магілы, з дрэва лісцік свежы...

(Пераклад Кастуся Цвірка) [8, с. 320]

Пілігрым даў абяцанне: узяўшы кій пілігрыма, зведаць-спазнаць свой родны край, узяць з яго «памяткі», пакласці іх у *sakwę wędrownicza* (торбу вандроўніка) і пайсці ў свет, каб распавесці пра свае родныя мясціны іншым людзям, «пахваліцца» сваім краем, дзе быў шчаслівы. Таму ён узяў з сабой «*Garstkę wody niemnowej i gruz starej wieży, // Z grobowca kość nadgnila; z pola kwiatek świeży*». Уздоўж і ўшыр стары пілігрым абышоў нёманскую старонку і пры ігрушы на родным полі сеў адпачыць, аглядаючы пражыты шлях перад новай далёкай вандроўкай, развітваючыся з родным краем, набіраючы ў грудзі яго паветра, каб быць моцным у будучых падарожжах далёка ад радзімы: «*O, strony mego serca! O, strony domowe! // Kiedy mię wicher życia daleko wyrzuca, // Niech na zapas powietrze zagarnę stąd w płuca, // Niechaj mi wzdyma piersi, niech je w głębi noszę*» [10, s. 101].

Вобразу радзімы ў вершы нададзены рамантызаваны арэол узнёсласці, у адрозненне ад больш ранняга верша Сыракомлі «*Z wrażeń poleskiej podróży*» // «*Уражанні з палескай вандроўкі*» (1850 г.), у якім паэт маляваў вобраз заняпалай, убогай краіны, дзе пануе галеча і нядоля, а таксама ўяўнае безнадзейнае чаканне шчасця: «*W bagnie, piasku i borze, // Przy jeziora odnodze, // Siedzi wioska w pokorze, // Jako żebrak przy drodze* <...>» [10, s. 95]. Паэт апісвае жыхароў вёскі ў льяноў сярмязе альбо абдёртых, з пячаткаў нэндзы, дыму і сажы на тварах; яны жывуць у згнілых хацінах, пакрытых «замест даху лахманамі з чароту і саломы». Аднак буслы, што звільі гняздо на страсе, успрымаюцца як вестуны шчасця. Гэты мясцовы забабон, варажба аб шчасці, скептычна успрымаецца лірычным вандроўнікам, які робіць выснову, нібы выносіць прысуд: «*Wróżba wróżbą na wieki, // A niedola niedolą!*» [10, s. 96]. Безнадзейна гучыць і канцоўка верша: «*Człowiek głupszy od dzieci — // Szczęścia czeka i czeka; // A nim słońce zaświeci, // Rosa oczy wypieka*» [10, s. 96].

Такім чынам, у прыведзеным вышэй вершы вынікам уражанняў ад вандроўкі быў акцэнтаваны заняпад, аднак пры ўсім скептыцызме вандроўніка-назіральніка ў мясцовым людзе жыве надзея на добрую вестку аб шчасці. Тут

паэт ужывае алегорыю: неба прышле буслоў, каб «нішчаць вужынае племя»; і хоць ізноў далей гучыць скептычная думка: «не ў птушыных тое сілах — усім вужам знесці галовы!» — усё ж людзі не пазбаўляюцца сваіх надзей.

У пошуку адроджанай Беларусі:

Номо viator Янкі Купалы і Уладзіміра Дубоўкі

Матыў героя-вандроўніка, які шукае згубленую айчыну, у новым, мадэрнісцкім дыскурсе ўзновіцца на пачатку XX ст. у творчасці Янкі Купалы, які акцэнтуюе ўвагу на гістарычных шляхах Беларусі і яе нацыянальным адраджэнні. Прыдатнай эстэтычнай формай стаў для Купалы сімвалізм: менавіта сімвалісцкую вобразнасць і сугестыўнасць скарыстаў Янка Купала ў вершы «Паязджане» (1918 г.), дзе стварыў вобраз вясельнай дружны, якая заблукала ў бездарожжы і не можа ніяк выбіцца на ясны шлях: «*Распаўзлася па абшары // Сцюжным пухам, сцюжнай марай // Папаўзуха-завіруха — // Злога духа злыбядуха...*»; а ў гэтай беспрасветнай завірусе — «*У бездарожжжа, ў беспрыстанне // Едуць-едуць паязджане...*» [4, с. 52]. У гэтым вершы ў сімволіка-алегарычнай вобразнай форме Купала зашыфраваў думку аб нявызначанасці гістарычнага шляху Беларусі ў рэчаіснасці таго часу: верш напісаны ў самым канцы 1918 г., па заканчэнні Першай сусветнай вайны, калі многія народы вызваліліся таксама ад нацыянальнага ўціску і сталі на шлях адноўленай дзяржаўнасці. Беларусь жа заставалася ў сферы ўплыву іншых краін, перажывала панаванне розных акупацыйных рэжымаў, а яе нацыянальная эліта не мела дастатковых ваенна-эканамічных сілаў, каб замацаваць у рэальнасці абвешчаную ў сакавіку гэтага ж года незалежнасць. Таму купалаўскія «паязджане» — гэта новы сімволіка-алегарычны вобраз вандроўнікаў да роднага краю, якія шукаюць яго ў гістарычнай бездарожжы. «Знойдзены» ж родны край будзе тады, калі стане свабодным і незалежным. Такая зашыфраваная думка Купалавага верша і менавіта ў такім ключы абнаўляецца ў яго творчасці матыў падарожжа.

Вобраз «паязджанаў» — вясельнай дружны — ў гэтым вершы арганічна вынікаў з папярэдняга вобразу «Маладой Беларусі» ў аднайменным вершы, датаваным 1906–1912 гг., у якім паэт стварыў гімн новай Беларусі, што адраджаецца, каб заняць «Свой пачэсны пасад між народамі». Аднак заняцце такога «пасаду» адсоўвалася ў гістарычнай «завірусе-папаўзусе» 1918 года. Пазней, у 1924 г., у паэме «Безназоўнае» Купала вернецца да вобразу маладой «вясельніцы» (ізноў жа алегорыі Беларусі ў кароткі перыяд беларусізацыі 1920-х гг.), дасць зразумець, што ягоня «паязджане» ўсё ж выбраліся на дарогу і ўжо — «*Спраўляюцца заручыны // Вясельніцы засмучанай // З вясёлым жаніхом*» [5, с. 124]. Але ці будзе шчаслівая «маладая Беларусь» у гэтым шлюбе? Ужо ў канцы таго ж 1924 г. паэт дасць сімвалічны адказ на гэтае пытанне ў апошніх радках верша «...О так! Я — пралетар!..»: «*Адно... не*

збыў яшчэ ўсіх бед: Мне сняцца сны аб Беларусі!» [4, с. 124]. Такім чынам, «падарожжа» да Беларусі з бездаражы завірухі пагрузілася ў «бяду», ці «сон», а значыць ізноў апынулася ў сферы неведомасці і нявызначанасці.

Арыгінальна разважаў у 1920-я гг. на тэму вандроўніцтва як пошуку шляхоў гістарычнага і дзяржаўнага адраджэння роднага краю і паэт-узвышэнец Уладзімір Дубоўка.

У вершы «Сцежка» (1924) паэт стварае сваё бачанне будучыні Беларусі і выказвае наступнае жаданне, падкрэсліваючы пры тым, што «не жадае ад жыцця замнога»: «...*Хай Беларусь, мой занядбаны край, // Напорным крокам ідзе сваёй дарогай: // На Ўсходзе ясныя агні гараць. // А там — вядзі хоць на зламання шыі, // А не — цябе самое павяду. // У песнях пабудую свой трыкліні, // На лозах нічых кіну сум-жуду*» [1, с. 83]. Такім чынам, у 1924 г. Дубоўка, як і Купала ў паэме «Безназоўнае», яшчэ злучаў геапалітычную будучыню Беларусі з перспектывай «ясных агнёў» на ўсходзе, менавіта да такога ўсведамлення вяла «сцежка» лірычнага героя верша.

У 1927 г. справа выглядала ўжо не так празрыста і адназначна. Цяпер весці сябе лірычны герой даручае не «сцежцы», што «віецца» наўпрост на ўсход, а «*скалечанаму* (у адным з варыянтаў аўтографу *атручанаму*) сэрцу», а мэта вандроўкі лірычнага героя — «легчы на каменне», стаць ахвярай сёння, каб прыйшлі новыя пакаленні і жылі «у харастве камун» (гэта значыць у сапраўднай еднасці, якая ёсць шчасцем). Заўважым, што Дубоўка ў гэтым і іншых вершах не ўжывае слова *камунізм*, а менавіта *камуна*, якое адсылае да лацінскага слова *komunia* і мае менавіта сакральны сэнс яднання, злучанасці (у Хрысціянстве — гэта злучанасць з Хрыстом у часе Эўхарыстыі). Алюзія на хрысціянскую Святую Камунію таксама надае ў вершы Дубоўкі адпаведную сакральную ўрачыстасць матыву ахвяры дзеля будучых пакаленняў, якую мусіць прынесці лірычны герой, *Homo viator* Дубоўкі, у гэтым сваім новым падарожжы, ідучы за «скалечаным сэрцам»:

І прыйдуць новыя на свет наш пакаленні,
Якія будуць жыць у харастве камун.
І вось чаму кажу — таму, таму
Не шкода згінучь, легчы на каменне.
Бо там, за гарамі гадоў, падзеі,
Якія знаць не будуць нашых мук...» [1, с. 157]

Верш, як можна заўважыць, яскрава адсылае да пафасу і ідэй Міцкевічавай «Оды да маладосці», у якой Міцкевіч таксама разважаў пра ахвярнасць шляху свайго маладога пакалення дзеля будучай «заранкі свабоды». Заўважым, што паміж абодвума вершамі адлегласць часу крыху больш за сто гадоў... Такім чынам, гаворка вядзецца ізноў пра выкананне свайго паклікання цяпер ужо новым пакаленнем маладых людзей, якія, як некалі філаматы, гатовыя на ахвяры дзеля служэння айчыне, вызвалення яе ад «розных ліхадзеяў».

Матыў падарожжа стане фактычна сюжэтаўтваральным у паэме Дубоўкі «Штурмуйце будучыні аванпосты». Гэтая паэма (легендарны «Камбайн»), напісаная ў 1929 г., ужо не трапіла на старонкі часопіса «Узвышша» з-за хвалі рэпрэсій. У паэме створаны вобраз цягніка, які ідзе «ад Оршы да Унечы», а Пасажыр і Кандуктар становяцца галоўнымі героямі — суразмоўцамі ў творы, прадстаўляючы кожны сваю ідэйную пазіцыю адносна сучаснасці і будучыні Беларусі. Важную ролю ў творы адыгрываюць літаратурныя ўстаўкі, сярод якіх для нас цікавы найперш пераклад Дубоўкам верша-фрагмента «Развітанне Чайльд Гарольда» з вядомай паэмы Байрана, які ў свой час пераклаў і Адам Міцкевіч, аб чым гаворка вялася вышэй. Дубоўка фактычна палемізуе з англійскім паэтам пры дапамозе гэтага перакладу. Байран з’яўляецца ў творы як літаратурны персанаж, які ад свайго імя прамаўляе развітальны маналог Чайльд Гарольда. Дасканалы пераклад Дубоўкі на беларускую мову, такі ж, як і Міцкевіча на польскую, дакладна ўзнаўляе твор ва ўсіх яго падзейных элементах (кліканне пажы і гайдука, якім шкада пакідаць айчыну, бо кожны мае прычыну, каб заставацца дома). «Сэр Чайльд» аднак зводзіць гэта на нішто, яго самога нішто не грэе ў айчыне, а вабіць толькі рамантыка падарожжа, прага навізны ўражанняў і адчуванняў. Яму адзінока і няўтульна ў родным краі, але прычына гэтага — асабісты душэўны дыскамфорт, а не знешнія абставіны:

З сабою сонца прынясе
У золку новы дзень.
Вітацьму неба, воды ўсе,
Айчыну толькі не.
Ачаг мой счах, а замак мой
Зазнаў самоты лёс.
Зрастае вал дзікой травой,
Ля брамы вые пёс [1, с. 347].

Герой расчараваны ва ўсіх зямных уцехах і радасцях, ён не пакідае нікога ў родным краі, па кім бы сумаваў сам і хто б сумаваў па ім. Таму: «Мой карабель, імкні мяне // Праз пенны перакат. // Абы ў якой быць старане, // Каб толькі не назад» [1, с. 349]. Яго вабіць нязведаная і «абы-якая» чужына, якая ёсць сэнсам яго руху, яго ўцёкаў. Далей лірычны герой паэмы Дубоўкі заўзятая палемізуе з Байранам, крытыкуе яго пазіцыю, як бессэнсоўную: «Джордж Байран! Вы ішлі бараніць // не грэкаў, а грэцкія міты. // Вяла вас антычнасці ніць // на поўдзень, у лаўры спавіты... // Джордж Байран! Мінула даўно // ўся гэна рамантыка ваша, // а з грэкамі туркі ўадно // для кухань лаўровы ліст важаць... // Джордж Байран! Каб ведалі вы // пра нашай краіны нядолю, // здравованыя паплавы // і ў корань стаптанае поле...» [1, с. 349–350]. Як можна заўважыць, Дубоўка пераводзіць размову ў план гаротнага, неўладкаванага становішча Беларусі, аднак ні ён, ні яго сябры па «Узвышшы» не

збіраюцца ўцякаць з айчыны, а гатовы ахвярна служыць яе адраджэнню. Увасабленне мары аб нацыянальным адраджэнні гучала яшчэ ў папярэдняй паэме Уладзіміра Дубоўкі «І пурпуровых ветразей узвівы», апублікаванай ў 1929 г. у часопісе «Узвышша». Паэт звяртаўся да сяброў, «супольнікаў у працы», — да свайго пакалення, як некалі да сяброў-філаматаў у філамацкіх вершах звяртаўся Адам Міцкевіч, і канстатаваў: *«У час нялёгкай выйшлі мы ў дарогу, // кагорту нашу ксцілі навальніцы. // Байкушы розныя ўздымалі скогат, — // імкнуліся прымусіць нас спыніцца. // А мы ішлі з імнэтам віратлівым, // а мы ішлі няспынна і упарта. // І пурпуровых ветразей узвівы // трымалі курс на сонечнае заўтра»* [1, с. 246].

Праз год Дубоўка будзе рэпрэсаваная як «вораг народа» і да сваёй рэабілітацыі ў 1957 г. стане вязнем Гулагу, распачаўшы вымушаную дваццацісямігадовую «вандроўку» па месцах высылкі, лагераў і «вечнага пасялення». Яго лірычны герой, *Ното viator* у падарожжы да Беларусі, — сапраўды «ляжа на каменне», куды вяло яго «скалечанае (атручанае) сэрца», дзеля «зямлі абяцанай» для будучых пакаленняў, якія «знаць не будуць нашых мук». Яго герой выканае сваё вандроўніцкае пакліканне, ягоная ахвярнасць не будзе дарэмнай, бо ягоны рух адбываўся дзеля свабоды, дзеля знішчэння ўсякага прыгону «над духам, над сэрцам, над чынам» [1, с. 350].

Падсумаванне

Матыў падарожжа і рамантычны вобраз героя-вандроўніка ў творчасці Адама Міцкевіча і яго паслядоўнікаў у XIX і пачатку XX стагоддзяў характарызуецца дынамікай развіцця і адрознасцю спосабаў мадэлявання вобразаў у залежнасці ад мэты вандроўкі і ўзаемаадносін героя-вандроўніка з родным краем — айчынай. Створаны рамантычным уяўленнем Байрана герой-вандроўнік, не задаволены руцінай паўсядзённага існавання, фактычна без асаблівых душэўных пакутаў і распачы збягае з айчыны, выпраўляецца ў рамантычныя ўцёкі, каб абнавіць свае адчуванні і ўражанні, пазбавіцца ўнутранага дыскамфорту.

У творчасці Адама Міцкевіча вобраз вандроўніка набывае аблічча Пілігрыма, які страціў айчыну не па сваёй волі. Гэта вымушаны выгнаннік з айчыны, які ў думках вандруе да яе, як да «святой зямлі», з надзеяй вярнуцца ў яе, стаўшы свабодным і шчаслівым. Новыя акцэнтны тэма вандроўніцтва набывае ў сярэдзіне XIX ст., калі ў літаратуры пачынаюць дамінаваць тэндэнцыі пазітывізму. Мэтай вандроўкі ў творах В. Дуніна-Марцінкевіча і У. Сыракомлі становіцца спазнанне, даследаванне айчыны-Беларусі, якая апынулася ў гістарычным і культурным нябыце і стала фактычна невядомай, ці малавядомай для сваіх жа насельнікаў. Знайсці «забраную» айчыну, вызваліць яе, убачыць вольнай і незалежнай у сям’і народаў — такія пошукі Беларусі і яе будучыні вядзе лірычны герой паэзіі Янкі Купалы ў першыя дзесяцігоддзі XX ст. на

хвалі нацыянальнага адраджэння. Лірычны герой-вандроўнік Уладзіміра Дубоўкі — гэта герой-летуценнік, які красамоўна сказаў пра сябе: «*Летуценнем прахаджу над краем // І загіну, быццам летуценне*» [2, с. 44]. Адаць жыццё за айчыну, «легчы на каменне», ахвяравацца дзеля будучага шчасця новых пакаленняў, каб вітаць «творчыя ўзлёты айчыны», — такая мэта падарожжа летуценніка-вандроўніка У. Дубоўкі, што збліжае яго з лірычным героем «Оды да маладосці» А. Міцкевіча.

Такім чынам, на хвалі рамантызму ў творчасці А. Міцкевіча герой-вандроўнік, адарваны злым лёсам — вымушаным выгнаннем — ад Айчыны, пілігрымае да яе ў сваіх думках, як да мары, ажыццявіць якую аднак немагчыма ў існуючай рэчаіснасці. Час пазітывізму змяняе акцэнт, і героі-вандроўнікі ў творах В. Дуніна-Марцінкевіча і У. Сыракомлі падарожнічаюць па самой роднай краіне, па Беларусі, з мэтай яе найлепшага спазнання і «адкрыцця». У часе мадэрнізму, калі Беларусь уступіла ў кароткі перыяд нацыянальнага адраджэння, які змяніўся доўгім перыядам рэпрэсій, героі-вандроўнікі ў творах Я. Купалы і У. Дубоўкі ізноў адпраўляюцца ў падарожжа не *па* Беларусі, але *да* Беларусі, якая становіцца «сном», «летуценнем». Яны жывуць у айчыне, але яна ізноў становіцца краінай іх мары, а яе адраджэнне — мэтай новай пілігрымкі.

Літаратура

1. Дубоўка, У. Збор твораў у 2 тамах. Том 1. Вершы. Паэмы. Пераклады / У. Дубоўка. — Мінск: Лімарыус, 2017. — 484 с.
2. Дубоўка, У. Творы / У. Дубоўка, У. Жылка, Я. Пушча — Мінск: Мастацкая літаратура, 2016. — 726 с. (Серыя «Залатая калекцыя беларускай літаратуры»; т. 13).
3. Дунін-Марцінкевіч, В. Творы / В. Дунін-Марцінкевіч. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1984. — 527 с.
4. Купала, Я. Поўны збор твораў у 9 тамах. Том 4. Вершы, пераклады, 1915–1929 / Я. Купала. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1999. — 446 с.
5. Купала, Я. Поўны збор твораў у 9 тамах. Том 6. Паэмы, пераклады / Я. Купала. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1999. — 430 с.
6. Мархель, У. «Ты як здароўе...»: Адам Міцкевіч і тэндэнцыі адраджэння беларускай літаратуры / У. Мархель. — Мінск: Беларуская навука, 1998. — 125 с.
7. Міцкевіч, А. Санеты=Mickiewicz A. Sonety / А. Міцкевіч; уклад. У. Мархеля; пер. з пол. У. Мархеля, І. Багдановіч. — Мінск: Полымя, 1998. — 158 с.
8. Сыракомля, У. Добрыя весці: Паэзія, проза, крытыка / У. Сыракомля. — Мінск: Мастацкая літаратура, 1993. — 526 с.
9. Mickiewicz, A. Wybór poezyj. Tom. 1. Opracował Czesław Zgorzelski. Wydanie szóste zmienione / A. Mickiewicz. — Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, 1974 (Biblioteka Narodowa. Seria I. № 6). — 250 s.
10. Syrokomla, Wł. Wybór poezji. Opracował Wacław Kubacki / Wł. Syrokomla. — Warszawa: Ludowa spółdzielnia wydawnicza, 1961. — 592 s.